

УДК 101.1:316

ОКРЕМІ ВИМІРИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ СКЛАДОВОЇ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ В УМОВАХ СУЧАСНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

О.Л. Писаренко*аспірантка Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут»*

У даній статті розглянуто ряд питань стосовно філософії освіти в інформаційному суспільстві. Розглянуто актуальну потребу виділення інформаційної складової філософії освіти. Визначено окремі виміри інформаційної складової філософії освіти та їх основний зміст.

Ключові слова: інформаційне суспільство, освіта, філософія освіти, інформаційна складова філософії освіти, інформаційність, суспільність.

Останнім часом все частіше у наукових колах полемізують стосовно незворотного процесу інформатизації суспільства та, цілком закономірно, інформатизації усіх його підсистем. У зв'язку з цим піднімаються питання «необхідності пошуку нової філософії освіти» [14], яка б дала змогу пояснити актуальний стан освіти як однієї з ключових соціальних підсистем в умовах сучасного інформаційного суспільства.

Сутність філософії освіти, відповідної до інформаційного стану суспільства, чи принципова необхідність пошуку саме «нової філософії», на сьогоднішній день залишаються відкритими та досить дискусійними питаннями.

Стаття спирається на проблематику розвитку інформаційного суспільства загалом, а також підсистем науки та освіти зокрема, з урахуванням положень загальної теорії систем та у контексті понять «інформаційності» та «суспільності», на основі принципів та законів діалектики за роботами таких вчених як К. Маркса та Ф. Енгельс (стосовно питань відчуження та суспільної свідомості), Е. Дюркгейм «Про розподіл суспільної праці», Н.Луман «Теорія суспільства», В.Г.Афанасьєв «Системність та суспільство», а також таких сучасних дослідників, як А.Н.Муравйов «Основне питання філософії освіти» та Н.Л. Худякова «Про структуру філософії сучасної освіти».

Таким чином, метою статті є дослідження проблеми розвитку філософії освіти в умовах інформаційного суспільства, а також виділення та розкриття змісту окремих вимірів інформаційної складової філософії освіти в умовах сучасного інформаційного суспільства.

Виділимо декілька визначальних для статті тез:

1. Буття чи становлення інформаційного суспільства, саме по собі, не має спричиняти пошуку «нової філософії» для пояснення змін у підсистемах суспільства. Пояснення закономірно виводиться на базі основних принципів діалектики, виходячи із законів розвитку суспільства та сутності самих інформаційних змін. Тобто,

не має сенсу шукати нову філософію освіти в інформаційному суспільстві, необхідно шукати пояснення на основі законів філософії у сутності самої цієї інформаційності.

2. Інформатизація суспільства як складної багатовимірної системи з необхідністю спричиняє інформатизацію підсистем суспільства. Наука та освіта як важливі соціальні підсистеми також з необхідністю інформатизуються.

3. Філософія освіти, як наука, а отже складова частина науки загалом, як підсистема суспільства, з необхідністю інформатизується. На основі цього, філософія освіти має розглядати свій предмет з урахуванням нового фокусу уваги – інформаційності. Тобто, об'єкт та предмет науки починає мислитись як інформаційно-детермінований. Ми маємо справу з необхідністю відповідності методологій та інструментарію науки актуальній ситуації.

4. Освіта, як підсистема суспільства, з необхідністю зазнає інформаційного впливу, тож об'єкт філософії освіти теж стає з необхідністю інформатизованим. В даному випадку ми маємо справу з необхідністю відповідності методології та інструментарію науки актуальному стану об'єкту цієї науки.

В контексті проблематики даної статті доцільно навести деякі ключові положення щодо сутності філософії освіти. Зокрема, питання співвідношення філософії та освіти.

«Основним питанням філософії освіти, відповідь на яке визначає спосіб постановки та рішення всіх інших її задач, є питання про співвідношення філософії та освіти» [13, 12]. Хоча Муравйов переносить дане питання у площину співвідношення «логічної науки та людської культури», однак питання співвідношення культури та освіти є складним і багатограним і ні одне з цих понять не може бути зведене до іншого. Дане питання виходить за рамки предмету дослідження статті, проте, варто навести

думку сучасного російського вченого-культуролога В.С. Біблера, стосовно того, що у сучасному світі вкрай важливо усвідомити та продумати «відщеплення» ідеї «культури» від ідеї «освіти», що саме у співвідношенні з ідеєю «освіти» може бути зрозумілим всезагальний зміст культури [3].

Таким чином, при умові того, що ми мислимо саме поняття «освіта», наступна теза автора щодо співвідношення філософії та освіти звертає увагу на низку важливих для даної статті проблем.

«Відповідь на ці питання дозволить виявити філософські передумови вирішення двох найважливіших проблем педагогічної науки – проблеми поняття освіти та проблеми розрізнення ступенів освітнього процесу – проблем, принципове вирішення котрих чинить визначальний вплив на теоретичну розробку загальної стратегії освіти та тактику практично-педагогічної діяльності у всіх її особливих формах» [13, 12].

Варто нагадати, що окремі аспекти сутності поняття освіти та ступенів процесу освіти були розглянуті автором у статті «Сутність інституту освіти в інформаційному суспільстві: соціально-філософський аналіз». У даній статті поставлено завдання вийти на більш високий рівень узагальнення цих питань в контексті поняття «інформаційності».

Повертаючись до основного напрямку роботи, необхідно відмітити, що на сьогоднішній день не має єдиної думки щодо сутності філософії освіти. Серед основних напрямків в контексті проблематики даної статті доцільно відмітити наступні дві думки:

По-перше, філософія освіти визначається як світоглядна позиція особи, яка визначає характер педагогічної діяльності. Зокрема за працями С.І. Гессена, «...Будь яка педагогічна система є застосуванням до життя філософських поглядів її автора» [4, 3].

По-друге, філософія освіти розглядається, в першу чергу, як розділ філософії. Наприклад, В.В.Краєвський зазначає, що «філософські положення виступають як найбільш загальні регулятиви, що входять у склад методологічного забезпечення педагогічного дослідження. Вони необхідні при побудові педагогічної теорії, оскільки теоретичне дослідження пов'язане з вивченням дійсності опосередковано: теорія безпосередньо співвідноситься не с даними досвіду, а з філософськими знаннями» [7, 130].

Варто також звернутися до тези Н.А.Худякової: «Різні точки зору на форму існування філософії освіти мають бути розглянуті не як протилежні, а як ті, що відображують різні рівні та аспекти існування філософського знання. При цьому лише філософія освіти як розділ філософії може пре-

тендувати на повноцінну реалізацію усіх функцій теоретичного знання – і пізнавальних, і технологічних» [14, 77-78].

З вищезазначеного можна зробити висновки про системну пов'язаність філософії та освіти. Навіть при умові визначення філософії освіти в якості світоглядної позиції, а не цілісної науки, повна відмова від необхідності філософських основ у питаннях вивчення освітнього процесу видається неможливою. Тож надалі ми будемо мислити філософію в якості загальної методології стосовно вивчення процесу (і соціальної підсистеми) освіти як у широкому (як безперервний процес руху-перетворення інформації у масштабах суспільства) та і у вузькому (як навчання індивіда) сенсі.

Дану позицію підтверджує, зокрема, наступна теза Н.А.Худякової: «Оскільки філософія освіти забезпечує вироблення системи філософських знань, необхідних для педагогіки, через призму предмету педагогіки і предмету філософії, то предметом філософії освіти буде процес освіти людини (освітній процес), котрий розглядається з позицій цілісності буття людини та його вбудованості у світ як ціле» [14, 79].

Однак необхідно нагадати, що філософія освіти все ще перебуває на стадії становлення. Зокрема, Н.Я.Лернер стверджує, що: «Категорія «філософія освіти» отримує своє обґрунтоване право на громадянство лише у тому випадку, якщо буде змістовно розкрита, тобто будуть зазначені ті проблеми, які лише їй і підвладні, на відміну від проблем, що вирішуються теорією освіти та її методологією. Поки ще не час для визнання цілісної філософії освіти, мова іде лише про філософські питання освіти» [9, 17].

На основі вищезазначеного ми ще не маємо змоги говорити про актуалізацію філософії освіти, проте маємо змогу говорити про необхідність філософської основи для дослідження процесу освіти – тобто актуальну потребу філософії освіти.

Окремі аспекти сутності сучасної філософії освіти визначається у розгортанні першої тези статті.

Дане питання часто дискутується у зв'язку з посиленням інформатизації суспільства. Найчастіше у підсумку полеміки відбувається ствердження факту інформаційності сучасного суспільства чи, в крайньому випадку, тенденцій щодо набуття суспільством певного рівня інформаційності. Далі наводиться висновок, що нове (в даному випадку, «інформаційне») суспільство вимагає відповідної йому «нової філософії» сто-

совно тієї чи іншої соціальної підсистеми (в даному випадку, освіти).

Надалі можна визначити два основних шляхи пошуку «нової філософії»:

По-перше, на основі концепцій інформаційного суспільства як такого. Однак, в якості такої основи часто виступають замкнені концепції інформаційного суспільства. Замкненість, в даному випадку, розуміється як вузька спрямованість на проблему інформаційності, чи навіть, інформатизації у розрізі питань технологій чи інформаційного ресурсу. Така позиція призводить до відчуження концепцій інформаційного суспільства від самого суспільства як такого. Якби ми мали справу з абстрактною теорією, дана тенденція могла б залишитися поза увагою, однак коли на подібних концепціях вбудовуються принципи та настанови для соціально-детермінованих наук виникає ситуація відчуження цих наук від їх власного об'єкту дослідження.

Дана ситуація пояснюється тим, що більшість концепцій теоретизують навколо інформаційності суспільства цілком відсторонено. Але, в даному випадку, предметом теоретизування виступає суспільство, тобто невіддільна сфера буття людей, а зовсім не теоретичні абстракції, що мають лише дуже опосередкований, чи навіть, лише гіпотетичний вплив на життя суспільства загалом і людини зокрема.

Тут необхідно зауважити, що суспільство є безпосереднім засобом, способом та результатом життя людей. І коли мова йде про невідворотні процеси інформатизації суспільства, що створюють новий тип соціального життя людини, то мова йде саме про сучасне, а не абстрактне, суспільство. Тут можна провести аналогію, якби дослідник абстрактно полемізував не просто про невідворотні зміни в абстрактному, навіть людському, організмі, а про невідворотні процеси у власному організмі.

Результат даної аналогії має приводити до думки, що процеси, які відбуваються в нашому власному соціальному організмі – суспільстві, повинні сприйматись і усвідомлюватись зовсім на іншому рівні, ніж рівень відчуженої абстракції. У випадку із змінами у суспільстві, концепції цих змін не можуть відчужуватись від самого суспільства, а повинні самі актуально відповідати інформаційному стану суспільства.

По-друге, пошуки такої філософії (чи теорії, чи концепції) ведуть серед нових (нешодално, чи відносно нешодално, створених) філософських концепцій. При цьому нерідко намагаються пояснити цими «все ще новими» концепціями чи синтезом цих концепцій, а інколи і просто механічним поєднанням, актуальні питання та проблеми. Результати часто бувають позбавлені цілісного теоретичного, чи хоча б концептуального, погляду на актуальну ситуацію, поз-

бавлені уваги до розкриття сутності явищ та процесів, що в ньому відбуваються, механізмів функціонування і законів буття та розвитку.

Крім того, популярною на сьогоднішній день основою для пояснення сутності самого інформаційного суспільства виступає світоглядна позиція постмодернізму. Зокрема, В.А. Ємелін у своєму дисертаційному дослідженні стверджує, що «по-перше, виникнення постмодерніського світогляду не може мати місця поза інформаційним суспільством; по-друге, технології інформаційного суспільства базуються на постмодерніській світоглядній основі; категорії та ідеї постмодерніської філософії найбільш адекватно розкривають сутність новітніх інформаційних технологій» [6, 15].

А також висновок Н.З.Алієвої з даної тези: «Дослідження інформаційних технологій та електронних комунікацій в контексті постмодерніської філософії дозволило обґрунтувати «генетичну спорідненість» інформаційних технологій та постмодерніських поглядів.» І далі: «така установка робить можливим розуміти постмодернізм ... як світогляд інформаційного суспільства» [1].

В результаті даний світогляд береться за основу щодо розуміння сутності філософії освіти в інформаційному суспільстві. У Н.З.Алієвої читаємо: «Освіта, критично сприйнявши постмодерніські теорії, повинна увійти в постмодерн, відчутти постмодерніську метаморфозу та рухатися далі у полі інтердисциплінарних дискурсів за третьою стратегією конструювання філософії природничо-наукової освіти» [1]. (Під третьою стратегією Н.З.Алієва має на увазі конструювання наукової філософії з опорою на постнекласичну науку).

Але коли мова йде про будь-які зміни в суспільстві, необхідно пам'ятати про матеріальну єдність світу і мислити суспільство не лише як набір індивідів та технологій. Адже при умові дослідження проявів інформатизації у вигляді гіпертексту, і розгляду такого підходу як найбільш адекватного для розуміння віртуальної реальності, можна залишити поза увагою, що вони є зовнішніми проявами змін у суспільстві та суспільній свідомості, а не внутрішніми законами, що спричиняють саме такі зміни саме на даному етапі розвитку суспільства. Адже, ми маємо розглядати зміни у суспільстві як рух соціальної форми матерії, що підкорюється тим самим законам діалектики.

Постає питання, чому тоді ведуться спроби шукати «нову філософію» для пояснення актуального стану суспільства зага-

лом та його підсистем (в даному випадку, підсистеми освіти) зокрема?

Варто нагадати, що філософи, які мислили метафізично, якщо вони розуміли рух, як лише механічний, бачили причину руху у зовнішніх обставинах. Так і пошуки пояснень аспектів інформативності суспільства чи освіти поза межами поняття інформативності загрожує зміщенням наукової думки в бік метафізики.

З точки зору діалектичного матеріалізму причини руху матерії існують всередині неї, визначаються її внутрішніми протиріччями, наявністю таких протилежностей, як мінливість та стійкість, притягання та відштовхування, протиріччям між старим та новим, простим та складним.

Застосувавши цей принцип до розгляду інформативного суспільства, бачимо, що процеси всередині самого суспільства, а саме посилення інформатизації, спричиняють появу вищезазначених феноменів віртуальної реальності, гіпертексту, etc. Але не навпаки.

Тож, якщо ми маємо справу з певними змінами у суспільстві (в даному випадку це посилення інформатизації суспільства), ми маємо враховувати:

По-перше, наявність певних змін чи розвиток тенденцій, а також сутність цих змін. В даному випадку це – посилення інформатизації.

По-друге, основні принципи та закони діалектики, зокрема що ми маємо справу з рухом матерії, в даному випадку – матерії соціальної, а також особливості цієї соціальності.

Коли мова йде про аспекти буття саме інформативного суспільства (в даному випадку, філософія освіти), ми маємо справу з рухом (розвитком) інформативної складової, чи інформативно-детермінованим розвитком, позаяк ми фокусуємо увагу саме на цьому аспекті, однак не маємо права ігнорувати загальні принципи розвитку.

Зокрема варто навести думку А.Н.Муравйова про те, що «...дійсно сучасна філософія освіти може бути створена лише на основі класичних досягнень філософської думки – в іншому випадку вона застаріє ще до своєї появи у світі, адже буде відповідати не нагальним потребам освіти, а модним віянням чи злобі дня» [13, 11].

У контексті даної статті, більш доцільним видається застосування до розуміння сутності освіти принципу матеріальної єдності світу, ніж ідея «духу», яку бере за основу у своїй концепції А.Н.Муравйов.

Якщо ми приймемо за основу тезу, що «у світі немає нічого, окрім матерії, що рухається» [8, 181] у найширшому її розумінні, то ключовим моментом виявляється надлишковість пошуку «нової філософії» замість використання вже існуючого інструментарію філософії щодо нового (або тендуючого до зміни об'єкту).

Недоцільно шукати пояснення суті явища поза цим самим явищем. Недоцільно шукати нову філософію стосовно освіти в інформаційному суспільстві поза самою філософією та поза інформаційністю.

Таким чином, ми маємо змогу говорити не про «нову» філософію освіти, вироблену для пояснення особливостей освіти в інформаційному суспільстві, а про інформаційну складову філософії освіти, яка акцентує увагу на актуальних проблемах освіти у сучасному суспільстві.

Спроба у даній статті відмовитись від подібних основ для побудови філософії освіти обумовлена наступними моментами.

По-перше, актуальна необхідність нової концепції виникає тоді і тільки тоді, коли існуюча концепція не в змозі пояснити зміни чи тенденції змін стосовно свого об'єкту.

По-друге, штучне (чи навіть, вимушене) ускладнення концепції, веде до ускладнення методології та інструментарію, а також ускладненню створюваної моделі та збільшення вірогідності помилки.

Отже, питання визначення та розкриття окремих аспектів сутності філософії освіти в інформаційному суспільстві базується на основі принципів та законах діалектики, а також лише на двох ключових поняттях:

- суспільності;
- інформаційності;

Таким чином, звертаючись до проблем буття та розвитку інформаційного суспільства, ми не робимо спроби шукати пояснення поза межами його сутності.

Під поняттям суспільності, в даному випадку, розуміється те, що філософія освіти з необхідністю має розглядатися як соціально-детермінована наука, оскільки, у загальному розуміння, їх об'єктом виступає процес освіти. Освіта же, за свого боку, є важливою підсистемою суспільства. З іншого боку, будь-яка наука є соціально-детермінованою, оскільки наука як така, сама виступає в якості підсистеми суспільства. У підсумку ми маємо подвійну залежність.

Поняття інформаційності, у даному контексті розкривається у розгортанні цілого ряду вимірів, кожен з яких окреслює певний вимір філософії освіти та потребує детального розкриття у вигляді окремих тез.

Зокрема, стосовно другої тези необхідно розглядати суспільство як систему.

Для підтвердження цієї тези можна навести відому думку К.Маркса «Сутність людини не є абстракт, властивий окремій людині. В своїй дійсності вона є сукупністю всіх суспільних відносин» [12, 265]. У даному контексті ми маємо змогу говорити про соціальність, як сутність людини. І суспільство

творює людину, тою ж мірою, що людина творить суспільство.

Цей принцип «самодостатності соціальності» знаходимо у Е. Дюркгейма: «В силу цього принципу суспільство – не проста сума індивідів, але система, утворена їх асоціацією та, яка являє собою свого роду реальність, наділену своїми особливими властивостями» [5, 493].

Надалі, оскільки суспільство виступає як система, цей факт з необхідністю вимагає відповідних підходів до розкриття сутності суспільства.

Ще Н. Луман стверджував: «...ми орієнтуємось на новітні тенденції в теорії систем, а також в теоріях, що функціонують під іншими назвами: наприклад, кібернетиці, «cognitive sciences», теорії комунікації, теорії еволюції» [10, 203].

Стосовно проблематики даної статті варто звернутися саме до загальної теорії систем. Зокрема, в загальній класифікації систем суспільство відносять до так званих «цілісних систем».

«В цілісній системі, особливо системі соціального порядку, зв'язок між компонентами настільки тісний та органічний, що зміна одних із них, тим більше суттєвих, з необхідністю викликає ту чи іншу зміну інших, а нерідко і системи в цілому» [13, 25].

Якщо ж ми констатуємо зміну в системі соціального порядку в цілому, то з необхідністю отримуємо певні зміни в основних підсистемах.

Стосовно сутності змін у суспільстві доцільно навести думку сучасного соціолога Г. Ленскі: «Я схильний вважати, що в основі всіх або більшості тенденцій лежить одна, яка пояснює все. Ця тенденція – ріст об'єму інформації, якою володіє людство, особливо тієї, що необхідна йому для впливу на матеріальний світ...» [8].

Таким чином, якщо ми приймаємо тезу, щодо інформаційності суспільства, ми маємо також усвідомлювати хоча б часткову інформаційність його ключових підсистем. У даному контексті, підсистеми освіти та науки, як одні з ключових підсистем суспільства, в інформаційному суспільстві з необхідністю мають бути певною мірою інформатизовані.

В рамках третьої тези зазначимо, що філософія освіти, в свою чергу, як складова частина підсистеми науки в цілому, також з необхідністю має набути певної інформаційності. І якщо ми не маємо змоги на даний момент стверджувати інформаційність філософії освіти, ми маємо, крайньою мірою, констатувати актуальну потребу наявності інформаційною складовою філософії освіти.

Сутність інформаційної складовою філософії освіти розкривається на основі дослідження її окремих вимірів. Зокрема, першим виміром

виступає інформаційність самої філософії освіти як науки.

Продовжуючи думку, варто зауважити, що зміни у філософії освіти як науці мають спричинити певні зміни у її методології і, можливо, в інструментарії. Наявність інформаційної складовою філософії освіти розкриває новий фокус уваги, а саме – інформація як детермінанта певних окремих аспектів сутності процесу освіти. Принцип мислення процесу освіти як інформаційно-детермінованого виступає в якості другого виміру інформаційної складовою філософії освіти.

Стосовно четвертої тези, необхідно повернутися до наведеної вище інформаційності підсистеми освіти. Адже саме процес освіти, у найширшому його розумінні, має виступати об'єктом філософії освіти. Таким чином, ми маємо говорити про інформаційність об'єкту філософії освіти. Вона виступає наступним виміром інформаційної складовою філософії освіти.

Стосовно освіти варто відмітити, що освіта виступає не лише як підсистема суспільства, але і як освітній процес. В цьому сенсі необхідно нагадати, що освіта є процесом «освічення» як суспільства загалом, так і окремої людини зокрема. Процес освіти, як такий неможливий без участі свідомості.

Маємо звернутися до тези К.Маркса: «Не свідомість людей визначає їх буття, а, навпаки, їх суспільне буття визначає їх свідомість» [11]. Інформаційне суспільство з необхідністю буде творити інформаційну свідомість, як суспільну, так і індивідуальну. Навіть якщо ми не можемо стверджувати актуалізації інформаційної свідомості, ми можемо відмітити інформаційну детермінованість свідомості в інформаційному суспільстві, обумовлену актуальними змінами суспільного буття (посиленням інформатизації, збільшенням об'ємів інформації, etc.) Тож сам процес освіти буде мати особливості перебігу, обумовлені особливостями залученої у даний процес свідомості. Таким чином, окреслюється ще одним виміром інформаційної складовою філософії освіти.

Обидва аспекти інформаційності освіти вимагають від філософії освіти відповідних до зміни свого об'єкту змін методології та інструментарію, внаслідок чого вони виступають як виміри інформаційної складовою.

У підсумку дослідження необхідно відзначити наступні моменти:

1. Із самого факту інформаційності суспільства не випливає необхідність пошуку нової філософії освіти. Визначення інформаційної складовою філософії освіти, що ба-

зується на загальних принципах та законах діалектики, забезпечує достатні можливості забезпечення філософської основи дослідження процесу освіти в інформаційному суспільстві.

2. При умові інформаційності суспільства як системи, з необхідністю відбувається набуття підсистемами освіти та науки до певного рівня інформаційності.

3. Сутність інформаційної складової філософії освіти розкривається в розгортанні окремих вимірів цієї складової:

- інформаційність філософії освіти як науки;

- інформація, як детермінанта процесу освіти;
- інформаційність освіти, як об'єкту філософії освіти;
- опосередкованість процесу освіти інформаційною свідомістю.

Деталізація поняття інформаційної складової філософії освіти, а також конкретизація її вимірів мають стати предметом подальшого дослідження та матеріалами наступних публікацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Алиева Н.З.* Становление информационного общества и философия образования / Н.З.Алиева. – М.: Академия Естествознания, 2008. –168 с.
2. *Афанасьев В. Г.* Системность и общество / В.Г. Афанасьев. – М.: Политиздат, 1980. – 368 с.
3. *Библер В.С.* От наукоучения – к логике культуры: Два филос. введения в двадцать первый век / В.С.Библер. – М.: Политиздат, 1991. – 413 с.
4. *Гессен С.И.* Основы педагогики. Введение в прикладную философию / С.И. Гессен. – М.: Школа-Пресс, 1995. – 448 с.
5. *Дюркгейм Э.* О разделении общественного труда. Метод социологии / Эмиль Дюркгейм; [пер с фр. А.Б. Гофман]. – М.: Наука, 1990. – 575 с.
6. *Емелин В. А.* Информационные технологии в контексте постмодернистской философии: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филос. наук: спец: 09.00.11 «Социальная философия» / В.А. Емелин. – М, 1999. – 26 с.
7. *Краевский В. В.* Методология педагогики / В.В. Краевский. – Чебоксары: Изд-во Чуваш. унта, 2001. – 244 с.
8. *Ленин В.И.* Полное собрание сочинений : в 55 т. / В. И. Ленин. – М.: Госполитиздат, 1958. – 1965. – Т.18. –1961. – 548 с.
9. *Лернер Н.Я.* Философия образования: круглый стол / Н.Я.Лернер // Педагогика. –1995. – № 4. – С. 17.
10. *Луман Н.* Теория общества / Никлас Луман ; [пер. с нем. А.Ф. Филиппова]. – М.: КАНОН-пресс-Ц, 1999. – 416 с. – (Теория общества)
11. *Маркс К.* Собрание сочинений: в 50 т. / Карл Маркс, Фридрих Энгельс. – [2-е изд.]. – М.: Госполитиздат, 1954-1974. –Т.13. –1959. – 796 с.
12. *Маркс К.* Собрание сочинений: в 50 т. / Карл Маркс, Фридрих Энгельс. – [2-е изд.]. – М.: Госполитиздат, 1954-1974. –Т.42. –1974. – 559 с.
13. *Муравьев А.Н.* Основной вопрос философии образования / А.Н. Муравьев // Философия образования. – 2002. Вып. 23. – С.11-27. – (Серия: Symposium)
14. *Худякова Н.Л.* О структуре философии современного образования / Н.Л. Худякова // Вестник Челябинского государственного университета. Философия. Социология. Культурология. – 2009. – № 11(149). – С. 77–82.

Стаття надійшла до редакції 29.11.2010 р.